

Zəhra ALLAHVERDİYEVƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
<https://orcid.org/0000-0002-8697-0395>
E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

NIZAMI GƏNCƏVINİN "XƏMSƏ" ƏNƏNƏSİ - XACU KIRMANININ "HUMAY VƏ HUMAYUN" ƏSƏRİNİN TÜRK QAYNAQLARI

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Xacu Kirmani, Humay və Humayun, Türk, dastan

Giriş/Introduction

Xacu Kirmaninin "Xəmsə" halqasında Nizami Gəncəvi poemalarına cavab olaraq yazdığı ilk məsnəvi "Humay və Humayun" əsəridir. Şair bu əsəri h.732/m.1332-ci ildə Nizaminin "İskəndərnamə" poemasının vəzninə uyğun mütəqərib bəhrində yazmışdır. Əsər şah Humayın Çin şahzadəsi Humayuna olan məhəbbətindən bəhs edir. "Humay və Humayun" məsnəvisi haqqında Azərbaycan alimi Bilqeys Quliyevanın qiymətli monoqrafiyası vardır. Bilqeys Quliyeva öz tədqiqatında əsərin başlanğıc – Allaha minacat, Peyğəmbərin meracı, əsərin yazılma səbəbləri, ithaf olunduğu tarixi şəxsiyyətlər və əsərin məzmunu, kompozisiyası, süjet və bədii xüsusiyyətləri, Xacu Kirmaninin Nizami Gəncəvi təsiri ilə qələmə aldığı bədii qəhrəman surəti və süjetlərin müqayisəli təhlilini vermiş, habelə başqa özünəqədərki yazılı mənbələrlə əlaqəsi məsələsinə də toxunmuşdur. Həmçinin müəllif Xacu Kirmaninin "Samnamə" əsərində Nizami əsərindən alınma epizodları əsas götürərək qeyd edir ki, "Nizami "Xəmsə"sinin təsiri ilə *"Humay və Humayun"da inkişaf edən epizodlar artıq "Samnamə"də işlənmişdir*" [7, s.60]. Müəllif problemi ümumilikdə Nizami "Xəmsə"si ilə əlaqə kontekstində araşdırmağa çalışmışdır. Buna baxmayaraq, Xacu Kirmaninin "Humay və Humayun" əsərinin folklor qaynaqları ilə əlaqələri indiyədək tədqiqatdan kənar qaldığı üçün, burada biz yalnız müvafiq məsələ ətrafında dayanmağı nəzərdə tutmuşuq.

Məlumdur ki, eşq və qəhrəmanlıq mövzusunda yazılan əsərlərdə folklor elementlərinin başlıca xüsusiyyətləri əsas yer tutur və qədim dövrlərdən başlayaraq, Şərq ədəbiyyatının zəngin məzmun və qlobal strukturunda türk folklor elementlərinin mühüm rolu olmuşdur. Şübhəsiz, türk folklor ehtiyatlarının klassik-romantik poeziyanın ideya-məzmun və üslub qaynağına çevrilməsində Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinin müstəsna rolu vardır. Vaxtilə Nizaminin eşq mövzusunda yazdığı "Xosrov və Şirin" poeması haqqında Həmid Araslı haqlı olaraq qeyd edirdi ki, bu əsər *"...öz dərin məzmunu və yüksək şeiriyəti, orijinal kompozisiyası, dilinin bədiiyyəti, obrazlar aləminin zənginliyi ilə Yaxın Şərq ədəbiyyatında yaranan Nizami adı ilə bağlı yeni ədəbi məktəbin – Nizami ədəbi məktəbinin ilk müvəffəqiyyətli nümunəsidir"* [1, s.216].

Orta əsrlər ədəbiyyatının simvollar sistemi daxilində Nizami mövzularına cavab olaraq yazılan əsərlərdə türk folklor elementləri əsasən dövrün metodoloji prinsiplərinə uyğunlaşdırılaraq daxil edilmişdir. Bu baxımdan, Xacu Kirmaninin mövzu və süjeti qədim türk xalq dastanından alınmış "Humay və Humayun" əsəri əhəmiyyətli mənbədir.

Xacu Kirmaninin "Humay və Humayun" əsərinin türk mifik qaynaqları ilə əlaqəsi.

Əbülqasım Firdovsinin "Şahnamə"si və Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" əsərinin vəznində, yəni mütəqərib bəhrində yazılmış bu əsərdə qəhrəmanlıq və eşq motivləri sıx birləşdirilmişdir. Burada şifahi ədəbiyyatın atributları ilə yanaşı, özünəqədərki qəhrəmanlıq

mövzusunda yazılmış əsərlərin süjet və üslubunun təsiri yan ötürməmişdir. Xacu Kirmani əsərində Firdovsi təsiri də diqqətdən yayınmamışdır. Görkəmli şərqsünas-alim Mübariz Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, Firdovsi “Şahnamə”də “şərin ölçüsünü əsərin məzmununa fəvqəladə məharətlə elə uyğun seçmişdir ki, özündən sonra gələn Nizami, Dəhləvi, Xacu, Nəvai və Cami kimi onlarca başqa görkəmli şərq şairi tarixi qəhrəmanlıq dastanlarını yalnız bu ölçüdə yazmışlar” [4, s.29].

Xacu əsərinin əsas qəhrəmanları olan Humay və Humayun obrazının türk xalqının Umay və onun mif arxetiplərinin - ilahə və tanrılara bağlı etimologiyasından süzülüb gəlir. Əsər boyu Şahzadə Humayın ədalət və himayədarlıq, xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirməsi fikrimizi təsdiq edir. Onun öz eşqi yolunda Çinə - Türküstana səfəri, Zərinə qalasına getməsi, Zənd Cadını öldürməsi, əsir alınaraq saçlarından taxtın ayağına bağlanmış Xaqan qızı Pərizadı xilas etməsi, üzərində od yanan dənizin təsviri süjeti orijinallığı ilə həm maraqlı doğurur, həm də türk xalqlarının mifologiyasında yer alan obraz və süjetləri əks etdirir.

Eləcə də əsərin qadın qəhrəmanı Humayunun cəsur döyüşçü kimi sevgilisi Humay ilə vuruşması, ona məğlub olub əhd-peyman bağlaması “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında yer alan Beyrək və Banu Çiçək əhvalatına bənzəyir.

Bu mövzunun mənəbəyini ərəb və fars folkloru ilə bağlamaqla yanlış fikrə düşən alimlər də vardır. Tacik alimi Pərvinxon Dodoxocayeva “Xacu Kirmaninin “Xəmsə”sində ərəbcə alınma sözlər və onların istifadə xüsusiyyətləri” adlı namizədlik dissertasiyası işində bu obrazın kökünü ərəb mənşəyi ilə bağlamışdır. Müəllif öz məqalələrində dəfələrlə mənim Xacu Kirmani haqqında nəşr olunan məqalələrimə istinadlar etsə də, Humay obrazının mənşəyinə təəssübkeşliklə yanaşan fars və tacik alimlərinin fikirlərini əsas tutaraq, Humay obrazının mənbə etibarını ilə farsdillilə xalqların, o cümlədən tacik xalqının mədəniyyətinə bağlı olduğunu sübut etməyə çalışaraq yazır: “*Azərbaycan tədqiqatçısı Zəhra Allahverdiyeva “Xacu Kirmani “Xəmsə”sində mövzu və struktur məsələləri” adlı məqaləsində Nizami “Xəmsə”sindən təqlid məsələlərini işıqlandırarkən bu şairin yaradıcılığına müəyyən dərəcədə birtərəfli yanaşır, belə ki, onun tədqiqatında yalnız türk-islam mədəniyyətinin inkişaf mərhələləri əks olunur və bu səbəbdən belə fikir irəli sürür ki, “Humay və Humayun” türk xalq əfsanələri əsasında yaranmışdır*” [3, s.6-7].

Əvvəla, gənc tacik həmkarıma bildirmək istəyirəm ki, mən öz tədqiqatlarımda heç bir yerdə Xacu Kirmani yaradıcılığına təqlidçi kimi yanaşmamışam və bütün məqalələrimdə onun məsnəvilərinin nəzirə ənənəsinin cavab növü olduğunu və əsərlərinin orijinallığını göstərmişəm. Başqa bir tərəfdən, tacik aliminin belə mövqeyi onun Xacu Kirmaninin həyatına və yetişdiyi siyasi-ictimai mühitə, hətta onun yaradıcılığına bələd olmamasını göstərir. Belə ki, müəllif tərəfindən Xacunun əsərlərinin yazılma tarixlərinin qarışdırılması, “Gövhərnəmə” əsərinin mənasının “Sirlər xəzinəsi” olaraq göstərilməsi, şairin ilk poeması olan “Humay və Humayun” əsərinin sonuncu 5-ci əsər hesab edilməsi fikrimizi təsdiq edir.

Həmçinin mən həmin məqaləmdə Humay obrazının mifik qaynaqlarını nəzərdə tutaraq, bu obrazın yaranmasında türk folklorunun təsiri haqqında bir cümlə ilə gəldiyim elmi nəticəni bildirmişdim. Həmin fikrin belə rezonans verdiyini nəzərə alaraq, təqdim etdiyim bu məqalədə məsələni kökündən araşdırmaq və Humay mifik obrazının türk xalqlarının folkloruna mənsub olduğunu bir daha isbat etmək qərarına gəldim.

XIX-XX əsrin görkəmli şərqsünas alimi Vasili Bartold Şərq xalqlarının məxəzlərinin ümumi və fərqli kulturoloji zəngin cəhətlərini diqqətlə araşdırmışdır. O, qədim türk abidələri haqqında yazırdı: “*Bir xalqın psixologiyasını anlamaq üçün onun dini inanclarını bilmək vacib olardı. Kitabələr bu bərdə demək olar ki, heç nə demir. Yer-göy kultundan danışılır, bəzən “türk səması”, “türk torpağı və suyu” ifadələri işlədilir. Tanrı sözü maddi mənada göyü bildirir və Göy - Tanrı deməkdir. Torpaq və su (jep və sub) haqqında danışılan*

yerlərdən də belə nəticəyə gəlmək olar ki, "torpaq və su" yer ruhlarının məcmusu kimi deyil, tək bir Tanrı kimi nəzərdə tutulur. Ayırı-ayrı tanrılardan yalnız körpələrin himayədarı olan Umaydan bəhs edilir ki, xan öz anasını onunla müqayisə edir. Umaylara ehtiram müasir dövrdə Altayda son türk şamanistləri arasında qorunub saxlanılmışdır" [2, s.10].

Görkəmli Azərbaycan alimi Mirəli Seyidovun da qənaətlərinə əsasən, "Umayın türk xalqlarının mif dünyasında geniş yayılmasının bir səbəbi də onların köklərinin, genlərinin yaxınlığındadır" [12, s.48].

Şərq xalqları etnoqrafiyası tarixinin patriarxı Leonid Potapov da özünün "Altay şamançılığı" əsərində Humayın mifik təfəkkürə bağlı obraz olaraq türk mədəniyyət tarixinə, o cümlədən türk şamançılığına aid olduğunu göstərmişdir. O, obrazın qədim modelini nəzərdən keçirərək yazırdı: "Umay türklərin panteonunda yüksək yer tutan ən qədim tanrıya aid edilməlidir... Qədim türklər arasında Umay bütün türk xalqına himayədarlıq edən yüksək ehtiramlı qadın tanrı kimi çıxış edirdi... Orxon kitabələrində xaqanın arvadının Umayla müqayisə olunması (hərfi mənada "Umaya bənzər") vardır ki, bu da qədim türklərin ən yüksək hakim elitasının və hər şeydən əvvəl yer üzündəki ilahi gücün nümayəndələrinin – xaqanların bu ilahəyə pərəstiş etdiyini göstərir" [10, s.107].

Rusiya türkoloqu A. Saqaləev "Həyat verən quş" (türk-uqor mifologiyasından paralellər) adlı məqaləsində "Umayın türk mifologiyasında həyatı əhəmiyyətini və həlledici funksiyasını" [11, s.58] qeyd etmişdir.

Başqa bir etnoqraf alim Darima Nikolayeva isə "Umay tanrı obrazının ən çox türklər və monqoldilli xalqlar arasında yayıldığını" [8, s.108] göstərmişdir.

Xacu Kirmani məsnəvisində Humay obrazının hamilik missiyası xüsusi nəzərə çatdırılır. Şair onu "uca göylər qatının bir Hüması", "Hüma Şərqdə yuva qurdu", "Əfrasiyab sarayının hamisi" və sair epitetlərlə təənnüm edir. Əsərdə "Şahzadə Humayın Xavərzəmində padşahlığa oturması" hissəsi diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, mənbələr Xavərzəmin (Günəşli torpaq) adlı yerin Azərbaycanın Muğan ərazisi olduğunu göstərir. Xacu öz qəhrəmanının Xavərzəmində taxta oturmasını belə təsvir edir:

چو از برج ماهی برون رفت ماه
مه نخشب از چه بر آمد به گاه
همای سپهری ز چرخ برین
همای آشیان کرد خاور زمین
[5, s.303]

Ay Balıq bürcündən çıxan kimi,
Nəxşəb Ayı o üzdən məkana yan aldı.
Humayi bəxtilə uca çərxdən
Humay Xavərzəmində yuva qurdu.

Şairin əsərin qəhrəmanı Humay adını "mifik quş" anlamında da xatırlatması yuxarıda bəhs etdiyimiz mübahisəyə birmənalı şəkildə aydınlıq gətirir:

همای آشیان کرد در پای قصر
به پرواز شد تا به اقصای قصر
مگر آنک از سوی چین آمدی
ز توران به خاور زمین آمدی
ز شاهان نپرسیدی احوال کس
مگر حال فغفور و خاقان و بس
[5, s. 303]

Bir Humay qəsrin ayağında yuva qurdu,
Qəsrin uzaq sərhədlərinə qədər pərvaz etdi...
Məgər ondan ötrü Çin tərəfdən gəlmisən.

Turandan Xavərzəminə gəlmisən.
Şahlardan heç kəsin əhvalını sormadın,
Fəqfur və Xaqanın halından savayı!

Süjetin əvvəlində qəhrəmana yuxuda buta verilməsi, aşıq olduğu Humayunun sorağı ilə Şam diyarından yola çıxması, burada qarşılaşdığı hadisələr, eşqi yolunda mübarizəsi və daha neçə-neçə əhvalatlar türk folklor motivləri əsasında qurulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Humay və Humayun” dastanının qədim versiyaları Nizami Gəncəviyə də məlum olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərində Bəhrəmin Xəvərnəqdə şəklini gördüyü yeddi gözəl qızlardan biri “Humayun rəyli Qeysər qızı Humay”dır:

دختر قیصر همایون رای
هم همایون و هم بنام همای
[9, s.140]

Humayun rəyli Qeysər qızı,
Həm Humayun, həm adı Humay.

Xacunun təsvir etdiyi Humayun Çin fəğfurunun qızıdır. Şahzadə Humayuna qoşduğu nəğmədəki bu beyt diqqəti cəlb edir:

چو ترکی تو خال تو هندو چراست
که از هندوان ترک تازی خطاست
[5, s.358]

Sən bir türksən, xalın nədən hindudur
Ki, hindulardan türktazlıq xətdir.

“Fəğfurun öz qızı Humayunu zirzəmidə gizlətməsi və “öldü” deyə səs salması” hissəsi maraqlıdır. Atanın öz qızını aşıqdən gizlətməsi bizim xalq dastanlarındakı bəzi süjetlərlə uyğun gəlir.

Qeyd etməliyik ki, Xacu Kirmaninin “Humay və Humayun” və “Gül və Novruz” əsərlərinin süjetinə daxil etdiyi, Bağdad şəhərində yaşayan qocaların dilindən söylənilən kədərli məhəbbət dastanı “Məhr və Məhrəban”, “Məhr və Mah”, insanpərvərlik mövzusunda həsr olunmuş “Nəsr və Nəsir” hekayəsi müstəqil və maraqlı süjetə malik, özündə əxlaqi-ictimai motivlər birləşdirən sənət nümunələridir.

Xacu Kirmani xalq arasında rəvayətlər şəklində yayılmış bu qədim Şərq hekayələrini yenidən işləmiş, Şərq xalqlarının mənəvi keyfiyyətlərini – milli kolorit və əfsanələri saxlamaqla öz məsnəvilərini mövzu və ideya baxımından daha da zənginləşdirmişdir. Məhr və Məhrəban, eləcə də Nəsr və Nəsir adları həm də simvolik obrazlardır. Birincilər – aşıqlıq, məhəbbət və ülfət; ikincilər isə mərdlik, igidlik və sədaqətin rəmzləridir. Xacu Kirmani “Humay və Humayun”da tez-tez “Məhr və Mah” dastanının adını çəkir:

مهی دید چون خور به بام آمده
غزل خوان غزالی به دام آمده
همایی به مه پر برافراخته
بر ایوان مهر آشیان ساخته
[5, s.115]

Bir Ay gördü günəş kimi damın üstünə qalxıb,
Qəzəlxan, bir ceyran tələyə gəlib.
Bir Humay qanadını Mah üzərinə salıb,
Məhrin eyvanı üstündə yuva qurub.

Qeyd etməliyik ki, “Məhr və Mah” dastanı Şərq xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatında geniş yayılmış eşq dastanıdır. Bu dastan həmçinin türk məsnəvi şeirində də

mühüm yer tutur. Türk alimi Veysi Kahvaçi “Klassik türk şeirində əfsanəvi eşq qəhrəmanları” (2006) adlı doktorluq işində bu dastandan bəhs edir və “*Anonim özəllikləri qorunaraq yazıya alınmış olan Mehr və Mah hekayəsinin mövzu yönümündən Mehr və Müştəri məsnəvisinə bənzədiyini, bu hekayədən faydalanaraq ilk dəfə Mehr və Müştəri adlı bir məsnəvi qələmə alan*” [6, s.75] ilk şairin Şəmsəddin Məhəmməd Əssar Təbrizi olduğunu göstərir. Bəzi tədqiqatçılar indiyədək Xacunun eşq mövzulu məsnəvilərinə Əssar Təbrizinin bu əsərinin təsir etdiyini qeyd etmişlər. Amma təəssüflə qeyd etməliyik ki, Xacu Kirmani “Humay və Humayun” əsərini Əssar Təbrizinin poemasından 35 il əvvəl, “Gül və Novruz” poemasını isə 33 il əvvəl yazmışdır. Hər iki əsərində də “Mehr və Mah”, “Mehr və Vəfa” və daha başqa eşq dastanlarından bəhs etmişdir. Bu onu göstərir ki, yazıya alınmamışdan qabaq bu dastanların müxtəlif versiyaları mövcud olmuş və çox güman ki, Nizami Gəncəvi ədəbi məktəbinin yetirməsi olan Azərbaycan şairi Əssar Təbrizi özü də Xacu poemalarına bələd olmuşdur.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” mövzuları orta çağlar dövründə Qərb və Şərq regionları arasında ideya inteqrasiyası və simvolik üslubun inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Nizami yaradıcılığında bəşəri problemlərin həllinə yönəldilmiş ilahi eşq ideyasının davamını Şərq ədəbiyyatı ilə yanaşı, Qərb mədəniyyəti nümunələrində də izləmək mümkündür. Onu da qeyd edək ki, Nizami həmçinin öz əsərləri ilə dünya ədəbiyyatında simvolik üslubun inkişafını genişləndirmişdir. Tarixən qədim fəlsəfi-estetik ənənələrlə bağlı olan simvolik obrazlar sistemi orta çağlar ədəbiyyatında dünyanın ezoterik anlamının ifadəsi olmaqla bərabər, özündə idrakın dəyişən mərhələsinin inkişafını estetik dəyərlər vasitəsilə əks etdirir.

Şərq ədəbiyyatının məzmun və süjetlərinin zənginləşməsində həmçinin qədim türk folklor mənbələri mühüm rol oynamışdır. Qədim türk mədəniyyətinin əsas elementlərinin yazılı ədəbiyyata təsiri mövzusunda çoxsaylı araşdırmalar aparılsa da, araşdırılması önəmli olan bəzi problemlər hələ də vardır.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” mövzuları üzrə orta əsrlərdə meydana çıxan məsnəvilərdə türk dastan elementləri ümumən həmin dövrün metodoloji-ədəbi prinsiplərinə tabedir və bu qaynaqlar türk xalqlarının tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatının öyrənilməsində mühüm mənbələrdir.

Nəticə / Conclusions

Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasında qoyulan böyük bəşəri problemlər – ictimai ədalət, dövlət quruculuğu məsələləri, Xosrov, Şirin və Fərhad kimi yüksək amallı obrazların işığında, Xacu və onun müasirlərinin qəhrəmanları təsəvvüf ideyalarına bağlı simvolik çalarlarla təsvir olunsa da, Nizami Gəncəvinin ülvi ideallarının davamçılarıdır.

Beləliklə, Şərq xalqları ədəbiyyatının müqayisəli araşdırılması nəticəsində ortaya çıxan bir sıra optimal oxşarlıqlar bu mədəniyyətlərin bir-biri ilə sıx əlaqəsindən xəbər verir. Apardığımız tədqiqat belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” yaradıcılığı bütün Şərq regionu, eləcə də dünya xalqlarının mədəniyyətləri arasında dialoqların qurulmasında mühüm ədəbi-tarixi məxəz rolunu oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: Tarixi və problemləri (Seçilmiş əsərləri), I cild, Çapa hazırlayan: Məryəm Axund ova, Bakı, Gənclik, 1998, 732 səh.
2. Бартольд В. В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. Алматы: Жалын, 1993 г., 192 стр.
3. Додоходжаева Парвинахон Икромовна. Арабские заимствования и особенности их использования в "Хамсе" Хаджу Кирмани". Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Душанбе, 2023, 27 стр.

4. Əlizadə Mübariz. Tərcümə, ön söz və izahlar: Firdovsi. Şahnamə, Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004, 432 səh.
5. Xəmsə-ye Xacə-ye Kermani. Be təshih-o moqəddeme Səid Niyaz Kermani, Daneşqah-e Olum-e Ensani, Daneşqah-e Şəhid ba höner, Kerman, h.1370, 814 səh.
6. Kahveci. Klasik Türk şiirinde efsanevi aşk kahramanları. Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş, eylül,2006, 204 s.
7. Гулиева Бильгеис. Поэмы Хаджу Кермани «Самнамэ» и «Хумай и Хумаюн»,Баку, «Элм ва тахсил»,2010,264 стр.
8. Николаева Д.А. Культ Умай в традиционной культуре бурят. Известия Российского Государственного Педагогического Университета имени А.И. Герцена. 2008, Выпуск 62, с.108-113.
9. Nezami Gəncəvi. Nəft peykər, mətn-e elmi və enteqadi, moqəddeme ve həvəsi be qələmə Tahir Məhərrəmov, Moskva, 1987,s. 563.
10. Ротаров Л.П. Алтайский шаманизм,с.107; Ленинград, Наука,1991,321 стр.
11. Сагалаев А.М. Птица, дающая жизнь (из тюрко-угорских мифологических параллелей), Мировоззрение финно-угорских народов.-Москва, 1990, с.31-32.
12. Seyidov Mirəli. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları, Bakı, Yazıcı, 1983, 326 s.

Захра АЛЛАХВЕРДИЕВА
Доктор философских наук, доцент

**ТРАДИЦИЯ «ХАМСА» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ - ТЮРКСКИЕ
ИСТОЧНИКИ «ХУМАЙ И ХУМАЮН» ХАДЖУ КИРМАНИ
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Хаджу Кирмани, Хумай и Хумаюн, Тюрк, эпос

Тематика «Хамсе» Низами Гянджеви оказала значительное влияние на интеграцию идей Запада и Востока в Средние века и развитие символического стиля. В творчестве Низами продолжение идеи божественной любви, направленной на решение человеческих проблем, можно увидеть не только в восточной литературе, но и в примерах западной культуры. Следует также отметить, что своими произведениями Низами также расширил развитие символического стиля в мировой литературе. Система символических образов, исторически связанная с древними философско-эстетическими традициями, является не только выражением эзотерического смысла мира в средневековой литературе, но и отражает развитие нового этапа познания через эстетические ценности.

Древнетюркские фольклорные источники также сыграли важную роль в обогащении содержания и сюжетов восточной литературы. Несмотря на многочисленные исследования, посвященные влиянию основных элементов древнетюркской культуры на письменную литературу, все еще существуют некоторые нерешенные проблемы. В средневековых месневи, посвященных теме «Хамсе» великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви, турецкие эпические элементы в целом подчиняются методологическим и литературным принципам того периода, и эти источники являются важными источниками для изучения истории, культуры и литературы тюркских народов.

Известно, что основные черты фольклорных элементов занимают центральное место в произведениях, посвящённых теме любви и героизма, и с древнейших времён турецкие фольклорные элементы играли важную роль в богатом содержании и глобальной структуре восточной литературы.

В системе символики средневековой литературы произведения, отвечающие тематике Низами, в основном содержали элементы турецкого фольклора, адаптированные к методологическим принципам того периода. В этом отношении важным источником являются произведения Хаджу Кирмани «Хумай и Хумаюн» и «Гюль и Новруз», тема и сюжет которых заимствованы из древнетюркского народного эпоса.

Zahra ALLAHVERDIYEVA
Doctor of philosophy in philology, docent

**NIZAMI GANJAVI'S "KHAMSA" TRADITION - TURKISH SOURCES OF
KHAJU KIRMANI'S "HUMAY AND HUMAYUN"
SUMMARY**

Key words: Nizami Ganjavi, Khaju Kirmani, Humay and Humayun, Turk, epic

Nizami Ganjavi's "Khamisa" themes had a significant impact on the integration of ideas between the Western and Eastern regions and the development of the symbolic style during the Middle Ages. In Nizami's work, the continuation of the idea of divine love aimed at solving human problems can be traced not only in Eastern literature, but also in examples of Western culture. It should also be noted that Nizami also expanded the development of the symbolic style in world literature with his works. The system of symbolic images, historically associated with ancient philosophical-aesthetic traditions, is an expression of the esoteric meaning of the world in medieval literature, and also reflects the development of the changing stage of cognition through aesthetic values.

Ancient Turkic folklore sources also played an important role in the enrichment of the content and plots of Eastern literature. Although numerous studies have been conducted on the influence of the main elements of ancient Turkic culture on written literature, there are still some problems that are important to investigate.

In the medieval mesnevis on the themes of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's "Khamisa", Turkish epic elements are generally subject to the methodological and literary principles of that period, and these sources are important sources in the study of the history, culture and literature of the Turkic peoples.

It is known that the main features of folklore elements occupy a central place in works written on the theme of love and heroism, and since ancient times, Turkish folklore elements have played an important role in the rich content and global structure of Eastern literature.

Within the system of symbols of medieval literature, works written in response to Nizami's themes included elements of Turkish folklore, mainly adapted to the methodological principles of the period. In this regard, Khaju Kirmani's works "Humay and Humayun" and "Gul and Novruz", the theme and plot of which were taken from the ancient Turkish folk epic, are an important source.

Daxil oldu: 12.10.2025-ci il